

Obsah

1. Diferenciace úrovně vzdělání se zřetelem k diferenciaci kulturnosti způsobu života (Pavel Machonin a Milan Tuček)	11
1.1 Dvě poznámky úvodem	11
1.2 Historické kořeny	12
1.3 Současný stav a jeho příčiny	13
1.4 Ohrožené a zvýhodňované skupiny	18
1.5 Možné směry překonávání dysfunkčních sociálních nerovností plynoucích ze vzdělanostní struktury	18
1.6 Mechanismy upevňování soudržnosti (intermediátoři, instituce)	20
2. Zaměstnanost a nezaměstnanost (Jaromíra Kotíková a Markéta Nekolová)	23
2.1 Historické kořeny a vývoj nezaměstnanosti	23
2.2 Současný stav nezaměstnanosti a ohrožené skupiny na trhu práce	24
2.3 Vliv nezaměstnanosti na život a chování jednotlivců a jejich okolí	26
2.4 Možné směry překonání dysfunkčních sociálních nerovností plynoucích z nerovností na trhu práce	27
2.5 Mechanismy upevňování soudržnosti (intermediátoři, instituce)	29
3. Ekonomicky aktivní a neaktivní (Věra Kuchařová a Miroslav Hiršl)	31
3.1 Vztah ekonomicky aktivních a neaktivních u kategorií „produktivní a poproduktivní věk“ (problém důchodců)	31
3.2 Vztah ekonomicky aktivních a neaktivních u kategorií „předproduktivní a produktivní věk“ (problém rodin s dětmi)	39
3.3 Možné směry překonávání dysfunkčních sociálních nerovností ekonomicky aktivních a neaktivních v kategoriích důchodců i dětí	44
3.4 Mechanismy upevňování soudržnosti ekonomicky aktivních a neaktivních v kategoriích důchodců i dětí	46
4. Diferenciace ekonomicky aktivních dle odvětví a skupin povolání (Markéta Nekolová a Jaromíra Kotíková)	49
4.1 Historické kořeny a vývoj	49
4.2 Současný stav	52
4.3 Výhledy, rizika a žádoucí směry	54
4.4 Intermediátoři a mechanismy upevňování soudržnosti	56
5. Diferenciace životní úrovně, příjmů a majetku ve vztahu k sociální soudržnosti (Jan Červenka)	57
5.1 Obecné vztahy materiálních poměrů a sociální soudržnosti	57
5.2 Historický vývoj	59
5.3 Současná situace	61
5.4 Role státu a vliv ostatních intermediátorů	62
5.5 Nástin možných kroků	64
6. Třídní struktura a stratifikace ekonomicky aktivního obyvatelstva (Pavel Machonin)	69
6.1 Historické kořeny	69
6.2 Současný stav a jeho příčiny	73
6.3 Ohrožené a nezaslouženě zvýhodňované skupiny	75

6.4	Možné směry překonávání dysfunkčních sociálních nerovností třídně stratifikačního charakteru	76
6.5	Mechanismy upevňování (intermediátory, instituce)	77
7.	Diferenciace podle etnické příslušnosti (Imrich Vašečka a Pavel Navrátil)	79
7.1	Historické kořeny	79
7.2	Současná podoba sociální soudržnosti v oblasti etnických vztahů a výhledy vývoje	82
7.3	Ohrožená skupina: Romové	87
7.4	Místo a úloha rozhodujících socializačních mediátorů, institucí a dalších vlivů	92
7.5	Specifické možnosti a prostředky překonávání tendencí k nesoudržnosti ve vztahu k evropskému i národnímu typu soudržnosti	93
8.	Regionální diferenciace (Jan Příkryl)	97
8.1	Úvod – územní diferenciace a její vztah k sociální soudržnosti	97
8.2	Regiony ohrožené a regiony s mimořádně příznivými podmínkami rozvoje	99
8.3	Historické kořeny a vývojové faktory územní diferenciace	101
8.4	Současný stav diferenciace mezi ohroženými regiony a regiony s mimořádně příznivými podmínkami rozvoje	103
8.5	Hodnocení dysfunkčnosti a eufunkčnosti vlivu regionální diferenciace na společenskou soudržnost	104
8.6	Intermediátory upevňování sociální soudržnosti	106
8.7	Mechanismy překonávání sociální nesoudržnosti	106
9.	Generace a životní cyklus (Věra Kuchařová)	107
9.1	Historické kořeny	107
9.2	Současný stav a jeho příčiny	109
9.3	Ohrožené a zvýhodněné skupiny	116
9.4	Možné směry překonávání dysfunkčních sociálních nerovností	118
9.5	Mechanismy upevňování soudržnosti (intermediátory, instituce)	120
10.	Rodové rozdíly (Milan Tuček)	123
10.1	Úvodem	123
10.2	Historické kořeny	124
10.3	Současný stav a jeho příčiny	124
10.4	Ohrožené a privilegované skupiny	126
10.5	Možné směry překonání dysfunkčních nerovností	127
10.6	Mechanismy upevňování soudržnosti	128
Faktografická příloha ke studii Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu (dílní studie), druhý svazek		131
K dílní studii 1		131
1.1		131
	Tabulka 1.1: Dosažený stupeň vzdělání v českých zemích v letech 1951–2001 v % obyvatelstva staršího 15 let (bez případů nezjištěného vzdělání)	131
	Tabulka 1.2: Dosažený stupeň vzdělání zaměstnaného obyvatelstva 1993 a 1999 v %	132
1.2		132
	Tabulka 1.3: Vzdělanostní mezigenerační stabilita (autoreprodukce) tří základních stupňů vzdělání, vzestup a sestup v celku populace 20–69 let a v desetiletých věkových kohortách (v %)	132

Tabulka 1.4: Vzdělanostní stabilita, strukturální a čistá mobilita celku populace 20–69 let a v desetiletých věkových kohortách (v %) – čtyři vzdělanostní stupně (nižší vzdělání rozlišeno na základní a nižší střední odborné)	133
1.3	134
1.4	135
Graf 1.1: Struktura vyššího sekundárního vzdělání v populaci 25–64 let (1999)	135
1.5	136
Graf 1.2: Počet studentů terciárního vzdělání na 10 tisíc obyvatel	136
Graf 1.3: Počty nově přijatých studentů do jednotlivých úrovní terciárního vzdělání 1989–2000	136
K dílčí studii 2	137
2.1	137
2.2	137
Tabulka 2.1: Vybrané ukazatele nezaměstnanosti v letech 1992–2002	138
2.3	139
2.4	140
Graf 2.1: Struktura registrované nezaměstnanosti podle délky (absolutně)	140
Graf 2.2: Podíl dlouhodobě nezaměstnaných osob na uchazečích celkem	140
2.5	140
K dílčí studii 3	141
3.1	141
Tabulka 3.1: Podíl mladých a starších osob v populaci v letech 1990, 1994, 1998, 2000 v %	141
3.2	141
Tabulka 3.2: Počet důchodců podle typu důchodů v ČR 1989–2002 (v tisících)	142
3.3	143
Tabulka 3.3: V jakých domácnostech žijí důchodci (ČR 1988–2000)	143
3.4	144
Tabulka 3.4: Důchody dle ČSSZ 1989, 1995, 2002, hodnoty decilů a percentilů	144
3.5	144
Tabulka 3.5: Domácnosti bez ekonomicky aktivního člena s přednostou ve věku 60 let a více v % ze všech zjištěných v daném roce v celé ČR	145
Tabulka 3.6: Domácnosti s přednostou starším 60 let a ekonomicky aktivním členem	147
3.6	148
Tabulka 3.7: Domácnosti s přednostou starším 60 let	148
3.7	149
Tabulka 3.8: Změny ve struktuře čistých peněžních vydání nepracujících důchodců v %	149
Tabulka 3.9: Vybavenost dlouhodobými spotřebními předměty v roce 2001 (na 100 domácností)	150
3.8	150
Tabulka 3.10: Domácnosti podle výše příjmu v poměru k životnímu minimu podle sociálních skupin (1996–2000) v %	151
3.9	151
Tabulka 3.11: Domácnosti podle relace příjmů k životnímu minimu v předdůchodovém a důchodovém věku v roce 2000 v %	152
3.10	152

Tabulka 3.12: Podíl osob v jednotlivých decilech dle čistého peněžního příjmu na osobu v %	153
Tabulka 3.13: Podíl osob náležejících do jednotlivých decilů dle čistého peněžního příjmu na spotřební jednotku v roce 2000 v %	153
3.11	153
Tabulka 3.14: Péče o děti v jeslích a mateřských školách	154
3.12	154
Tabulka 3.15: Relace průměrné ekonomické úrovně úplných (příp. neúplných) čistých rodin v závislosti na ekonomické aktivitě (EA) rodičů a existenci dítěte v rodině (2 EA = 100)	155
Tabulka 3.16: Relace průměrné ekonomické úrovně úplných čistých rodin v závislosti na EA rodičů (2 EA = 100)	155
3.13	155
Tabulka 3.17: Procentuální podíl rodin s dětmi pobírajících přídavky na děti podle typu rodiny	156
Tabulka 3.18: Procentuální podíl přídavku na dítě na celkovém příjmu rodiny v závislosti na počtu dětí v letech 1992, 1996 a 1999	156
Tabulka 3.19: Podíl rodin s dětmi pobírajících sociální příspěvek podle typu rodiny	157
K dílčí studii 4	158
4.1	158
Graf 4.1: Sektorová struktura zaměstnanosti v ČR v roce 1990	158
4.2	158
4.3	159
Graf 4.2: Sektorová struktura zaměstnanosti v ČR v roce 2002	159
4.4	159
Tabulka 4.1: Průměrné hrubé měsíční mzdy v hlavních třídách KZAM podle odvětví za rok 2002	159
4.5	161
4.6	162
4.7	162
4.8	162
Tabulka 4.2: Distribuce hrubých měsíčních mezd mužů a žen podle hlavních tříd KZAM v roce 2002 v Kč	162
4.9	162
K dílčí studii 5	163
5.1	163
Tabulka 5.1: Vývoj průměrné reálné mzdy a produktivity práce, 1989 = 100 %	163
Tabulka 5.2: Vývoj reálné hodnoty průměrného starobního důchodu k termínům uskutečněných valorizací, 1989 = 100 %	163
5.2	164
Tabulka 5.3: Parametry mzdové diferenciací v letech 1996–2002	164
5.3	165
Tabulka 5.4: Vývoj průměrné reálné mzdy podle odvětví, 1990 = 100 %	165
Tabulka 5.5: Průměrná mzda podle odvětví v % celkové průměrné mzdy za příslušný rok	167
Tabulka 5.6: Průměrná mzda podle sektorů v % celkové průměrné mzdy za příslušný rok	168
Tabulka 5.7: Průměrná hrubá měsíční mzda podle hlavních skupin klasifikace zaměstnání KZAM (ISCO 88) a pohlaví (v % celkového průměru z příslušného ročního šetření)	169

Tabulka 5.8: Mzdová distribuce podle ukončeného vzdělání v roce 2000	170
Tabulka 5.9: Průměrná hrubá měsíční mzda v Praze v %, průměrná mzda v ČR = 100 %	170
K dílčí studii 6	173
6.1	173
Tabulka 6.1: Změny třídní diferenciacce podle české varianty EGP v období 1988–1993–1999 v %	173
6.2 Charakteristika vertikální sociální diferenciacce české společnosti na základě dat šetření „Deset let společenské transformace“ z podzimu 1999	173
Schéma 6.1: Základní typologická seskupení ekonomicky aktivních jednotlivců podle postavení na statusových vertikálách	174
K dílčí studii 7	178
7.1	178
Tabulka 7.1: Obyvatelstvo ČR podle národností v letech 1921, 1991 a 2001	178
7.2	179
Tabulka 7.2: Srovnání počtu příslušníků vybraných menšin v ČR podle různých zdrojů v roce 2001	179
7.3	179
Tabulka 7.3: Obyvatelstvo ČR podle státního občanství (cizí státní občany lze považovat za imigranty) v roce 2001	179
7.4	180
7.5	180
Tabulka 7.4: Vývoj pocitů nevráživosti k národnostem či rasám v letech 1991–2000 (v %)	180
7.6	180
7.7	181
7.8	181
7.9	181
7.10	181
7.11	182
7.12	182
7.13	183
Přehled 7.1: Vybrané události, které podstatně ovlivnily život Romů na našem území v 20. a 21. století	183
7.14	183
Tabulka 7.5: Specifická míra nezaměstnanosti: Romové a majorita (v %)	183
7.15	184
Tabulka 7.6: Vzdělanostní struktura Romů (v %)	184
7.16	184
K dílčí studii 8	185
8.1	185
Tabulka 8.1: Strukturálně postižené regiony	186
Tabulka 8.2: Hospodářsky slabé regiony	188
8.2	188
8.3	189
8.4	189
8.5	190
8.6	190
Tabulka 8.3: Srovnání sociálně ohrožených okresů	191
8.7	192

Graf 8.1: Poměr vybraných ukazatelů v jednotlivých krajích k jejich průměrné hodnotě za ČR v roce 2000	192
8.8	193
Tabulka 8.4: Podíl obyvatel starších 15 let se základním a vysokoškolským vzděláním	193
8.9	194
K dílčí studii 9	197
9.1	197
Tabulka 9.1: Politicko-ideové preference podle věku 2003 (v řádkových a sloupcových %)	197
9.2	198
Tabulka 9.2: Míra nezaměstnanosti podle věkových skupin a pohlaví 1993–2001	198
9.3	199
Tabulka 9.3: Míra ekonomické aktivity podle věkových skupin a pohlaví 1993–2001	199
9.4	200
Tabulka 9.4: Složení domácností a roční příjmy na osobu podle typů domácností 2001 (v Kč)	200
9.5	201
Tabulka 9.5: Vývoj průměrných hrubých měsíčních mezd (v Kč) zaměstnanců v letech 1996–2002 podle věku a pohlaví	202
Tabulka 9.6: Průměrné mzdy mužů a žen podle věku ve vybraných skupinách vzdělání v roce 2001 (v Kč)	202
9.6	203
Tabulka 9.7: Velikost censových domácností podle výsledků sčítání lidu 1961–2001 (v %)	203
Tabulka 9.8: Podíly jednotlivých typů censových domácností podle výsledku sčítání 1961–2001 (v %)	203
9.7	204
Tabulka 9.9: Bytová situace domácností jednotlivců a párů (aktuálně) bez dětí 2001	204
9.8	204
Tabulka 9.10: Souhrnný koeficient problémů rodin v různých fázích rodinného cyklu 2001 (1 = nejméně problémů – 5 = nejvíce problémů)	205
K dílčí studii 10	206
10.1	206
Tabulka 10.1: Nejvyšší dosažené vzdělání mužů a žen (15+) v tisících osob a %	206
Tabulka 10.2: Oborová struktura vzdělání mužů a žen (15+) v %	206
10.2	207
Tabulka 10.3: Míra ekonomické aktivity mužů a žen (15+) v %	207
Tabulka 10.4: Socioprofesionální, sociotřídní struktura a délka pracovního dne ekonomicky aktivních mužů a žen (2/2003) v %	208
Tabulka 10.5: Podíl žen a mužů ve vysokých funkcích v roce 2002 v %	209
10.3	209
Tabulka 10.6: Míra nezaměstnanosti mužů a žen za posledních pět let v %	209
Tabulka 10.7: Vzdělanostní struktura nezaměstnaných mužů a žen v tisících a %	210
10.4	210
Tabulka 10.8: Relativní četnosti (%) mužů a žen v příjmových decilových pásmech (1 – nejvyšší, 10 – nejnižší) (4/2000)	210

Tabulka 10.9: Průměrné hrubé měsíční příjmy 1998 a 2000 podle vybraných odvětví, rodu a dosaženého vzdělání v KČ	211
10.5	212
Tabulka 10.10a: Dělbba rolí v rodině (hodnocení stavu) v %	212
Tabulka 10.10b: Rozdělení rolí v homogenních domácnostech vyšších, resp. středních odborníků v %	212
Tabulka 10.10c: Pohled mužů a žen střední generace (věk 35–49 let) na dělbba rolí v domácnosti v %	212
Tabulka 10.11a: „Muž má vydělávat, žena se starat o domácnost“ v %	213
Tabulka 10.11b. „Být ženou v domácnosti uspokojuje stejně jako pracovat“ v %	213
Prameny k druhému svazku	214
Literatura k oběma svazkům	217

1. Diferenciace úrovně vzdělání se zřetelem k diferenciaci kulturnosti způsobu života

1.1 Dvě poznámky úvodem

Tato subkapitola se opírá především o nedávno dokončené práce autorů, popř. jejich spolupracovníků [Kučař a Machonin 2003; Duřková a Teček 2003]. Byla však výrazně ovlivněna také řadou expertů, kteří na požádání ohořně v odborných rozhovorech tzv. kvalitaivního řešení poskytli odpovědi na položené otázky, čemuž vzpomínky k prvnímu verzanti tohoto textu a další rady a konzultace, popř. odkazy na internet a prameny. Jejich příspěvky značně obohatily předkládaný čtenářský text a staly se svou komplexností jakousi předpremiérou tak říkavě efektivní spolupráce několika klíčových institucí či skupin odborníků při praktické realizaci budoucích kroků reformy navrhovaných v závěru subkapitoly. Vzhledem k závažné anonymitě poskytnutých rozhovorů nemůžeme uvést jména jednotlivých odborníků. Samotný výběr institucí však prozradí mnohé. V textu patří využití poselství vzácných z rozhovorů s významnými funkcionáři a odborníky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstva práce a sociálních věcí, Ministerstva zdravotnictví a občodstva, Pedagogické fakulty UK, FSV UK a VŠE a CMC-Graduate School of Business, jejichž výběr v zásadě ze všech relevantních zdrojích úhlav pokrývá danou problematiku. V čem jině děkujeme za nezištnou a kvalifikovanou pomoc. O problematice vzdělanosti, fungování a záložního vývoje vzdělanostních struktur v sociologickém kontextu problemů u nás v posledních letech rozsáhlý diskurs, jehož se zúčastňuje řada autorů, z nichž někteří patří i mezi naše experty. Ide např. o tyto práce: [Čerých et al. 1998; Koucký 1999; Machonin 2000a; Národní program 2001; Fišera et al. 2003; Machonin 2000b; Matejíř et al. 2003]. Ze všech těchto prací, jakouž v řadě dalších otázek zaujímají jejich autoři rozdílná stanoviska, lze čerpat inspiraci k řešení problému vztahu vzdělanostní struktury populace a sociální soudržnosti.

Vzdělanostní a kulturní úrovně začínáme náš rozbor relevantních sociálních nerovností proto, že přes všechny existující protichůdné tendence se i u nás vytvořila situace, kdy se vzdělanostní úroveň a s ní do značné míry spojená všeobecná kulturnost postupně stává stále významnějším východiskem, odrazovým můstkem získání takového či onakého sociálního postavení. Dnes tomu však tak ještě zdaleka není v plném rozsahu. Způsobuje to jednak rovnostářství, zděděné ze středního socialismu, jednak zveřejně v transformáčním období vytvořená míra majetkové a příjmové diferenciacce, kterážto oba faktory oslabují působení meritokratického principu dosažení sociálního statusu. Není proto divu, že náš výzkum, o němž referuje 2. kapitola I. svazku studie,